

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 27.07.2019

Kabul / Accepted: 10.08.2019

Araştırma Makalesi / Research Article

DÖNEMSEL PROBLEMLERİN ŞİİRİN İMAJ DÜNYASINA YANSIMASI

Ulugbeg Hamdamov*

Öz

Bu makalede şiirdeki imaj gücü ve onun şiirdeki rolü üzerinde durulmuştur. Bu anlamda 20. yüzyıl Özbek şiirindeki imajların görevlerine, sorumluluklarına yüklenmiş anlamlar, Çolpan'ın yaratıcılığından başlayarak 70'li yıllar kuşağının şiirleri gibi bire bir denenmiştir. Her bir şair yaşadığı dönemin problemlerinden hareketle şiirinde bir imaj dünyası oluşturur. Yani, Çolpan'ın nazmında (şiir ekolünde) bu anlam vatanın özgürlüğü için fedakâr savaşçı iken, Şevket Rahman, Hurşid Devran ve Osman Azimler nazımların da ise (şiir ekollerinde) adaletli insan olarak ortaya çıkar. Böylece, dönem, çevre ve buradaki sorunlar şiirsel karakterlerin özünü içeren şiir, şiirinin doğasını belirler.

Anahtar Kelimeler: 20. yy Özbek şiiri, mazmun, sosyal sorunlar, dönemsel sıkıntılar, vatan imgesi, kahraman imgesi, sanatsal sorumluluk.

* Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети доценти, филология фанлари доктори. Email: ulugbek1968.68@mail.ru

THE REFLECTION OF PERIODICAL PROBLEMS TO THE IMAGE WORLD OF POETRY

Abstract

The article talks about the role of poetic imagine and its role in poetry. In this sense, the meanings of the 20th century poems in the Uzbek poetry are studied one after which started in Chulpan`s works and continued in the examples of the poetry of the 70s. Every poet imposes a poetic image on the basis of time problems which he had. For example, Chulpan's poetry means a self-sacrificing figure for freedom, while Shavkat Rakhmon, Khurshid Davron and Usman Azimov plan one of the fairy-tale manuscripts. Thus, the period, the environment, and the problems therein determine the nature of poet poetry, including the essence of poetic characters.

Keywords: *20th century Uzbek poetry, poetic imagination, social problems, period hardships, Homeland image, the image of hero, artistic burden*

Аннотация

Мақолада поэтик образ масаласи кўтарилган бўлиб, унинг шеъриятдаги ўрни, аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Шу маънода XX аср ўзбек шеъриятидаги образлар зиммасига юклатилган маънолар Чўлпон ижодидан бошлаб то 70 йиллар авлоди шеърлари мисолида бирма бир тадқиқ этилади. Ҳар бир шоир поэтик образга ўз даври муаммоларидан келиб чиқиб у ёки бу шаклдаги маънони юклайди. Чунончи, Чўлпон шеъриятида бу маъно юрт озодлиги учун фидойи курашчи образи бўлса, Шавкат Рахмон, Хуршид Даврон ва Усмон Азимлар шеъриятида адолатпарвар инсон образи бирини планга чиқади. Шундай қилиб, яшаган даври, муҳити ва улардаги муаммолар шоир шеъри характерини, жумладан, поэтик образлари мазмун-моҳиятини белгилаб беради.

Калим сўзлар: *XX аср ўзбек шеърияти, поэтик образ, ижтимоий дард, давр муаммолари, Ватан образи, курашчи қаҳрамон образи, бадиий юк.*

Бадиий адабиётда образнинг тутган ўрни жуда муҳим ҳисобланади. Образга юкланган миссиясига қараб, санъат асарининг салмоғини чамалаш мумкин. Шоир ижод йўлида маълум бир юқори даражаларга эришгандан сўнг, у дунёни шунчаки эмоционал – эмпирик тарзда қабул қилиш билан қаноатланмайди, балки асосий бадиий ғояларини образнинг зиммасига юклай бошлайди. Шунга кўра, ҳар қандай шоирнинг шеърий меросини сувдан кўтариб кўрганамизда, элакда кўзга «яроқ» этиб ташланадиган “ўлжа” бу образдир. Сирасини айтганда, яратган образларнинг салмоғи, характери ва салмоғини чамалаш асносида ижодкорнинг дунёни бадиий – эстетик идрок қилиш табиатини тушуниш мумкин. Ушбу хусусиятларини баҳолаш натижасида эса шоирнинг адабиётдаги ўрни, ижодининг моҳияти, янгилиги ва ўзига хослиги тўғрисида сўз юритилади.

Образ жуда кенг тушунча. У олам – объектив борлиқ ва ижодкор – субъектив борлиқнинг ўзаро «тўқнашуви»дан пайдо бўлади. Образ – бу воқеликдан кўчирилган калка – нусха эмас. Унда ижодкорнинг индивидуал ёндашуви акс этади. Агар мана шу ёндашув бўлмаганда эди, бадиий адабиётдаги образ тушунчаси ўзининг кўп қатламли моҳиятини йўқотган бўларди. Чунки айнан образга юкланган индивидуаллик алал-оқибатда унинг жозибасини оширади, яъни образни турли-туман нуқтаи назардан туриб баҳолаш, талқин этиш имконини беради.

Образ – бу ижодкор бадиий-эстетик қувватининг қаймоғи. Образ шундай кучга эгаки, унга вақтнинг, расм-русмнинг таъсири деярли сезилмайди. Бошқача айтганда, замонлар, дунёқарашлар ва кадриятлар ўзгариб бораверади. Лекин чинакам поэтик образ кенг маънода ана шу эврилишларга бўйин бермай яшашда давом этаверади. Бошқача айтганда, юксак санъат даражасида акс эттирилган образларнинг умри узоқ бўлади. Ёрқин, жонли ва оригинал образлар ўз яратувчисини ҳам замонлар тўфонидан эсон-омон олиб чиқавериши мумкин. Адабиёт тарихига бир қур назар ташлашнинг ўзида кўз олдимизда қанчадан-қанча ана шундай образлар шодаси намоён бўлади: Мавлоно Румийнинг «Манавий Маснавий»сида акс этган нақл, ривоят ва ҳикматлардаги турли-туман мажозий – рамзий образларни оламизми, Навоийнинг «Лайли Мажнун»ини эслаймизми ёки Бобур ва Машраб

ғазалиётида «манаман» дея акс этиб турган ёрқин лирик «мен»ни хотирлаймизми, ҳаммасида улкан бадий юкни елкасида кўтариб юрган поэтик образларга дуч келамиз. Умуман, шу ўринда жаҳон адабиёти тарихига хаёлан экскурсия қилсак ҳам бўлади: Сервантеснинг Дон Кихоти, Лермонтовнинг Печорини, Достоевскийнинг Князь Мишкини, Толстойнинг Каренинаси, Жек Лондоннинг Мартин Идени, Қодирийнинг Отабеги ҳам насрдаги энг порлоқ образлар сифатида ўқувчининг бадий-эстетик оламига таъсир қилиб келади. Худди шундай, XX аср аввали ўзбек назмида Чўлпон шеърятининг бошидан охирига қадар узилмай ўтадиган битта оловли йўл – юрт озодлиги йўлидан юриб келгучи образни учратамиз. Ушбу образга ўтган асрнинг энг вазмин юки – Истиклол дарди юкланган эди. Демак, шеърят Чўлпон яратган ёрқин образлар мисолида ўз даври муаммоларини кўтариб келди. Кейинроққа назар ташлаймиз: Ойбекнинг «Наъматак»¹ шеъридаги наъматак образини ёки Абдулла Ориповнинг «Тилла балиқча»²сидаги балиқча образларининг ижтимоий моҳиятини кузатиб кўрайлик. Наъматак – тоғнинг чўнг елкасидаги асрий тошнинг бағрини ёриб чиққан ўсимлик – феруза осмоннинг қўйнида ҳилпираб турган бир туп гиёҳ – образнинг гарданига шоир Ойбек ортган бадий юкнинг салмоғи ўқувчининг эстетик дунёсини тўлқинлантириб юборади. Албатта, шеърда кўплаб хил маъно қатламлари мавжуд. Лекин шулардан бири ва ғоят-очиқ ойдин кўриниб тургани – наъматак бўлиб, у инсон образини гавдалантиради. Ушбу инсон ўз даврининг машаққатлари ва тазйиқларига қарамай, дунёга бир даста оппоқ гул тутиб тура олган гўзал ва ҳассос қалбли шоирнинг образи. А. Ориповнинг «Тилла балиқча» шеърида ҳам бутун умри торгина ҳовузда ўтган ва дунёни шу биқик сувдангина иборат, деб биладиган балиқча образи бор. Аввало, шоир бадий адабиётдаги санъатлар воситасида ўз даврининг рўйи рост айтиш мушкул бўлган дардини тўкиб солганини қайд этиш керак. Саккиз қаторли мўъжаз шеърда бир эмас, иккита образ яратилган. Биринчиси – тилла балиқчанинг ўзи. У тор ва ифлос ҳовуздан, яъни ўз маҳдуд дунёсидан ташқари чиқмаган, ёруғ оламни шундангина иборатлигига ишониб ўтиб кетаётган аянчли инсон образи.

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Тошкент. Фан. 1975. Б. 21.

² А. Орипов. Танланган асарлар. Тошкент. Ғ.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2000. Б. 75.

Иккинчиси – ҳовуз, яъни муайян муҳитнинг, даврнинг, маконнинг рамзий образи. Кўринадики, юқоридаги «Наъматак» шеърида ҳам, мазкур «Тилла балиқча»да ҳам шоирлар ўз даври ва унинг аъзоси бўлмиш инсон учрашган жойда кўнгилда пайдо бўлган, узоқ йиллар яшабган, занг босган чўнг Дардни образлар зиммасига юклаган.

Образнинг кучи, жозибаси яна шундаки, у шоир ифодаламоқчи бўлган фикр, ҳис-туйғу ва кечинмани маъно жиҳатидан товлантириб беради. Яъни ўз кайфиятини, айниқса, рамзий образ орқали акс эттирган шоир шу нарсага эришадики, энди уни ҳар бир ўқувчи ўзига таниш манзаралар орқали кўради ва тушунади. У яратган образлар ҳар бир янги давр ўқувчиси томонидан янгидан инкишоф этилади. Шу маънода ҳар бир ўқувчининг юрагида ўз «Гўзал»и, (Чўлпон), ўз «Наъматаг»и (Ойбек) ва ўз «Тилла балиқча»си (А.Орипов) яшайди. Демак, шоир образ орқали фикрлай бошлаганда сирли бир мавқега кўтарилади. Бошқача айтганда, ҳис ва фикрдан иборат кайфиятини образнинг зиммасига юклар экан, ўқувчига ҳам иш қолдиради. Чунки шоир яратган образ ҳар бир ўқувчининг нигоҳида бошқача маъно товланишларига эга бўлиши мумкин. Шу тарзда санъатнинг, шеъриятнинг эстетик таъсир майдони кенгайиб боради. У замонлар оша яшовчанлик касб этади.

60-йиллар охири ва 70-йилларга келиб давр яна ўзгаришга юз бурди. Чунки Сталин вафотидан сўнг мамлакатда кўз очган илиқлик кайфияти секин-аста ўз мевасини бера бошлаганди. Натижада поэтик образнинг зиммасига юкланадиган бадиий юк ҳам янгиланди. Дастлаб рус адабиётида ниш урган эркин тафаккурнинг куртаклари ўзбек шоирларининг шеърларида ҳам садо берди: шоир ўз нигоҳини социалистик қурилишларнинг дабдабасидан олиб, кўнгилга қаратди, ўзини ўзи тафтиш эта бошлади. Инсоннинг бахти ва бахтсизлиги ҳақида ўйлади. Р. Парфи, А. Орипов, Э. Воҳидов каби шоирларнинг шеърларидаги энг яшовчан образлар (масалан, Р. Парфида «Бир кушча деразам ёнида» шеъридаги кушча образи)³ ана шу зайилда дунёга келди, ўзини дунёга танитди. 70-йилларнинг ўрталаридан бошлаб эса тагин бир янги авлод шеъриятида ўзгача поэтик образлар кезиб қолди: бу ердаги лирик қахрамонлар жамиятни ва инсонни тузатишга астойдил бел

³ Р.Парфи. Сабр дарахти. Тошкент. Ф.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1986. Б 34.

боғлаган адолатпарвар, ватанпарварлар образлари бўлиб майдонга чикдилар. Бу ҳолни Ш. Раҳмон, Х. Даврон, У. Азим каби шоирларнинг шеърлари мисолида кузатиш мумкин.

Жоним-жигаримсан,
Сен-да одамсан,
Лоақал кўзингда бир ёш кўрсайдим,
Лоақал қовушиб қолган қўлингда
Ёвларга аталган бир тош кўрсайдим.⁴

(Ш.

Раҳмон)

Шеърнинг 1983 йилда, яъни юртимиз ҳали истиқлолга эришмаган бир тарихий паллада ёзилганини эсласак, масаланинг моҳияти теранроқ англашилади. Шеърда Ватан учун куйиб ёнаётган инсон образи мавжуд. Бу образ миллат, Ватан ва озодлик йўлида жонини ҳам беришга тайёр қаҳрамон бўлиб гавдаланади. Энди шоир назарида ҳаёт сўқмоқларида бўлиниб бораётган инсонни тиклашга, унинг парчаларини қайта бирлаштиришга қодир ягона куч – Ватан бўлди. Мана шу тарзда У. Азим, Х. Даврон ва Ш. Раҳмонлар шеърлятида Ватан бир улкан поэтик образ сифатида бўй кўрсатди. Бу образ шеърга кўчиб яшади ва такомиллашди.

Демак, 60-йилларнинг ўрталаригача давом этган маънавий турғунликдан сўнг ўзбек шеърлятида янги саҳифа очилди. Чунки бу ишни янгиланган поэтик тафаккурнинг меваси – янги образ адо этган эди. 60- ва 70-йилларнинг аввалида шеърлят майдонига кириб келган поэтик образ аввалгилардан яққол ажралиб турарди. У ўз Ватанини, она тилини, мунис халқини, унинг қадриятларини жон-дилидан севишини айтишдан чўчимайдиган қаҳрамон эди. У ўз нигоҳини улкан империянинг социалистик қурилишларидан, дабдабасидан олиб, ўзининг ва ёнидаги инсоннинг кўнглига қаратди. Кўнгилини куйлади, унинг дардларини тараннум этишни шеърлятнинг бош вазифаси, идеали деб билди. 70- ва 80-йилларда эса шеърлятда яна бир образ пайдо

⁴ Ш. Раҳмон. Сайланма. Тошкент. Шарқ. 1995. Б. 116.

бўлди. У мурасасиз образ. Унинг адолатпарварлиги ва ватанпарварлиги 60-йиллар авлодиникидан ўтиб тушди. Уларнинг уринишлари ижтимоий дардни ўзининг, шоирнинг дардига айлантирган Чўлпоннинг чирпинишларини ёдга солди. Яъни бу авлодда ҳам худди Чўлпону Фитратда бўлгани каби шоирлик ва фуқаролик бурчлари бирлашиб, айналашиб кетди. Натижада шеъриятда жанговар, адолатпарвар, ватанпарвар, элпарвар қаҳрамоннинг поэтик образ дунёга келди.

90-йилларга келиб, яъни юртимиз Истиклолга муяссар бўлгандан кейин эса шеърият зиммасидаги айрим ижтимоий буюртмалардан холос бўлиб, назмнинг азалий тамойилларига юз бурди. Натижада поэтик образ яна янгиланди. Бу жараён ҳали тугалланган эмас. Жараён янгиланаётган образнинг зиммасига ўз вазифаларини юклашда давом этмоқда. Истиклолда даврида бадиий тафаккур тадрижга таъсир қилаётган шоирлар кўпроқ ўз “мен”ига эътибор қаратди ҳамда дунё ва ухро ўртасида “чошиб” ўзлигини қидиришга тушди.

Демак, ҳар қандай давр шеъриятини алоҳида олиб тадқиқ этар эканмиз, шу нарсанинг шоҳиди бўламизки, унинг ўзига хос поэтик образлари тағзаминида ўз даврининг сиёсий-тарихий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-руҳоний эврилишлари ётади. Бу эврилишлар шоир ижодида бетакрор поэтик образларда акс эттирилсагина шеърият замонлар синовидан ўтиб яшаб қолади.

Адабиётлар

1. Ойбек (1975). Муқаммал асарлар тўплами. Тошкент. Фан.
2. Орипов А. (200). Танланган асарлар. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
3. Парфи Р. (1986). Сабр дарахти. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
4. Раҳмон Ш. (1995). Сайланма. Тошкент. Шарқ, 1995.
5. Каримов Н. ва бошқ. (1999) XX аср ўзбек адабиети тарихи. – Т., Ўқитувчи.